

Originalni naučni rad
Primljeno 16.9.2015, prihvaćeno za objavljivanje 3.12.2015.

Prof. dr. sc. Safvet Halilović

Univerzitet u Zenici, Islamski pedagoški fakultet
safwatmustafa25@yahoo.com

RASPRAVA S HARIDŽIJAMA I ŠIIJAMA U HANEFIJSKOM TEFSIRU AHKĀM AL-QUR'ĀN OD AL-DŽASSASA

Sažetak

Među islamskim učenjacima općenito, a posebno među ulemom hanefijske pravne škole, Abu Bakr ar-Razi al-Džassas zauzima istaknuto mjesto. On je autor brojnih djela, a naročito je poznat po svome tefsiru Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana), u kojem je komentarisao Kur'an časni, s posebnim osvrtom na ajete koji se tiču propisa (ayāt al-ahkām), shodno metodologiji hanefijske pravne škole (al-madhab al-hanafi). To djelo se smatra jedinim kompletnim tefsirskom vrste koji je ostao sačuvan u okrilju hanefijskog mezheba. Svojim naučničkim ugledom imam Al-Džassas je otišao ispred vremena u kojem je živio, a najbolji dokaz tome je da se njegova djela, i u današnjem dobu, nakon više od hiljadu godina od njegove smrti, smatraju izuzetno važnom literaturom u nekoliko islamskih disciplina, posebno u području kur'anske egzegeze ('ilm at-tafsīr), šerijatskog prava (al-fiqh) i njegove metodologije (usūl al-fiqh). Stoga, veoma važne zasluge ovom učenjaku pripadaju u domenu očuvanja i afirmacije hanefijske pravne škole, koja ima najveći broj pripadnika među današnjim muslimanima u svijetu. Muslimani Bosne i Hercegovine i drugih balkanskih područja su, također, sljedbenici hanefijskoga mezheba pa se zbog toga nadaje veoma važnim upoznavanje s ovim velikanom i njegovim tefsirskom, komentarom Kur'ana. Ovaj rad tretira Al-Džassasovu raspravu sa dvije sekte koje su nastale u ranom periodu islama: haridžije i šiije. Ovaj učenjak je, u svom kapitalnom tefsirskom djelu Ahkām al-Qur'ān, pružio opširne odgovore i putem temeljite naučne analize dokazao da su sektaški pristupi Kur'anu potpuno pogrešni, jer su to zapravo zabluda i nastranosti koje šire neprijatelji islama. Pored toga, imam Al-Džassas je ukazao na to da muslimanska ulema ne smije šutjeti pred zabludama koje šire protagonisti sektaških učenja, s obzirom na to da šutnja uleme pomaže širenju tih zabluda i njihovom jačanju, a to može nanijeti veliku štetu islamu i muslimanima. Navedene dvije sekte, s kojima je Al-Džassas raspravljao u svome tefsiru, prisutne su i danas u svijetu, a evidentno je da te sekte šire svoju propagandu i na našim prostorima. U radu je istaknuto da svako sektaško djelovanje na ovim prostorima, nakon

polumilenijskog postojanja islama na principima ehli-sunneta vel-džema'ata, može uzrokovati pometnju i stvoriti nered među muslimanima ovog podneblja, pa je stoga neprihvatljivo. Odgovori koje je pružio ovaj znameniti islamski učenjak dobar su primjer muslimanskim intelektualcima i ulemi na planu suprotstavljanja sektaškim pristupima u tumačenju Kur'ana.

Ključne riječi: Al-Džassas, sekte, tumačenje Kur'ana, haridžije, šiije

Kratak uvod o nastanku sekti u islamu

Pojavljivanje frakcija i sekti u islamu nije se desilo odjednom, niti u jednom periodu, već su se pojavljivale u različitim vremenima, s različitim povodima i uzrocima. Za života Allahovog Poslanika, s.a.v.s., njegovi su sljedbenici imali jedinstveno vjerovanje, jer su svjedočili razdoblju dolaska Objave, osjećajući se počašćenim što druguju s onim kome je ona dolazila. Atmosfera druženja s Vjerovjesnikom, s.a.v.s., od njih je otklanjala sjenku sumnji i opsjena. Tako je teklo sve dok je bilo pripadnika generacije Poslanikovih, s.a.v.s., drugova – *ashaba*. (Taš Kubri Zada, n.d. 162; Al-Maqrizi, n.d. IV/180)

Allahov Poslanik, s.a.v.s., žarko je želio očuvati jedinstvo muslimanske zajednice i spriječiti bilo kakvo raskolništvo među pripadnicima Ummeta. Nastojao je razriješiti sve sporove i pružiti odgovarajuća rješenja prije nego što se zaoštire. Znameniti ashab Abdullah ibn Amr ibn al-As, r.a., rekao je: "Allahov Poslanik je jednom prilikom izišao dok su se ashabi prepirali oko pitanja *sudbine (qadar)*, tako što su se jedni pozivali na jedan, a drugi na drugi ajet. Na Poslanikovom licu su se pojavile graške znoja. Tad se vratio i rekao im: 'Ovo vam se naređuje i preporučuje: Dijelove Allahove Knjige tumačite drugim njenim dijelovima. Dobro pazite šta vam se naređuje, da biste to slijedili, kao i ono šta vam se zabranjuje, da biste ga se klonili!'"¹

Takvim postupkom Poslanik, s.a.v.s., naglasio je da griješe što se spore o tom i sličnim pitanjima, jer sporenje o tome može izazvati teške posljedice.

Posmatranjem nastanka sekti koje će se kasnije pojaviti može se uvidjeti da su se pojavljivale upravo zato što nisu prihvatale ovaj dragocjeni Poslanikov savjet, te zato što su tendenciozno tumačile određene kur'anske tekstove, kao što je, npr., bio slučaj s pitanjem *sudbine i odre-*

¹ Hadis prenose: Ibn Madža (*As-Sunan*, I/33, br. 85); Ahmad (*Al-Musnad - Al-Mukthirun min as-sahaba*, br. 6.550).

đenja (*al-qadā' wa al-qadar*), u vezi s kojim su nastale dvije poznate grupe: *kaderije* (*al-qadariyya*)² i *džebrije* (*al-džabriyya*).³ U vezi s pitanjem Božijih svojstava (*as-sifat*) i njihovih poimanja nastale su dvije sekte: *mušebbihe* (*al-mušabbiha*) i *mu'attile* (*al-mu'attila*).⁴

Za vrijeme hilafeta Alije ibn Abu Taliba, r.a., pojavile su se *haridžije* (*al-khawaridž*) i *šiije* (*aš-ši'a*).⁵ Povod njihovom javljanju bile su političke prilike i složena događanja koja su se u to vrijeme odigravala. Obje grupe su se dalje razgranale u brojne podgrupe. Širenjem prostora islamske države i dodirima s drugim zajednicama, kasnije su nastali i drugi pravci i naučavanja. Neki autori su o tim grupama i njihovim naučavanjima napisali cjelovita djela, a u ovom kratkom osvrtu smatramo bitnim spomenuti dvojicu istaknutih islamskih učenjaka, a to su: Ibn Hazm al-Andalusi iz Andaluzije (islamske Španije, umro 456. po H./1063. godine), koji je napisao svoje čuveno djelo *Al-Fisal fi al-milal wa al-ahwa' wa an-nihal* i Abu al-Fath Muhammed ibn Abd al-Karim aš-Šahrastani (umro 548. po H./1153. godine), koji je o ovoj problematici napisao enciklopedijsko djelo *Al-Milal wa an-nihal*.

Inače, u tefsirskoj literaturi poznat je i sektaški pristup Kur'anu, koji se naziva *tafāsir al-firq*, tj. sektaško tumačenje Kur'ana. Pod tim pojmom misli se na tendenciozno tumačenje Kur'ana, kojim pripadnici raznih sekti (*al-firaq al-mubtadi'a*) pokušavaju protumačiti kur'anske ajete i podvrgnuti ih principima svojih vjerovanja. Da bi opravdali svoja iskrivljena naučavanja, sljedbenici tih sekti odstupaju od opće-prihvaćenih pravila tumačenja Kur'ana, zbog čega njihovo tumačenje nije ispravno i ne može biti prihvaćeno. Najpoznatije od tih sekti su:

2 *Kaderije* (*al-qadariyya*) je naziv kojim islamski učenjaci nazivaju sve one koji tvrde da svako sam sebi određuje šta će raditi, da sebi sudbinu određuje nezavisno od volje Stvoritelja. U tom pogledu Abu al-Hasan al-Aš'ari kaže: "Kaderija je onaj ko sebi sudbinu utvrđuje nezavisno od Gospodara, svoje postupke cijeni bez udjela u tome njegovog Stvoritelja." Muslim od Yahye ibn Ya'mura prenosi da je rekao: "Prvi ko je u Basri govorio o sudbini bio je Ma'bad al-Džuhani" (Muslim/Nawawi, 1996: I/126-130; Al-Aš'ari, 1976: 198).

3 *Džebrije* (*al-džabriyya*) su grupa koja tvrdi da čovjek nema nikakvog izbora, već da je primoran na sve što radi. Ova grupa je nastala kao odgovor tvrdnjama kaderija. Poznati islamski učenjak Al-Džurdžani je rekao: "Naziv *džebrije* dolazi od imenice *džabr*, a to je pripisivanje postupaka Allahu." Ar-Ragib al-Isfahani kaže: "Oni koji zagovaraju da Allah ljude neće kažnjavati za pogreške, prema definiciji skolastičara, jesu *džebrije* ili *mudžabbira*." (Al-Durdžani, n.d.: 101; Ar-Ragib al-Isfahani, 1961:118)

4 *Mušebbihe* su grupa koja Allaha poistovjećuje s njegovim stvorenjima, a *mu'atile* su oni koji u potpunosti negiraju Božija svojstva. Pojednosto o nastanku i temeljnim naučavanjima ovih sekti vidjeti u Aš-Šahrastanijevom djelu *Al-Milal wa an-nihal* (1995: I/75-78).

5 Detaljnija definicija ove dvije sekte doći će u nastavku, prilikom Al-Džassasove rasprave s njima.

mu'tezile, mušebbihe, murdžije, šiije, batinije i haridžije. Neke od tih sljedbi imaju tefsire kompletnog Kur'ana u skladu sa svojim uvjerenjima a neke tumačenja samo određenih ajeta, na čemu baziraju svoje učenje. Najpoznatiji tumači Kur'ana i njihova djela te vrste tefsira su sljedeći: Az-Zamahšeri, autor djela *Al-Kaššāf 'an haqāiq at-tanzīl wa 'uyūn al-aqāwīl fī wudžūh at-ta'wīl* i Al-Qadi Abd al-Džabbar, autor djela *Tanzīh al-Qur'ān 'an al-matā'in* iz područja mu'tezilijskog tumačenja Kur'ana; At-Tabarsi, autor tefsira *Madžma'a al-beyān li 'ulūm al-Qur'ān* i At-Tabatabai, autor poznatog djela *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān*, predstavnici šijskog tefsira; Muhammed ibn Yusuf Atfayiš, autor djela *Himyān az-zād ilā dār al-ma'ād* koji se navodi kao primjer abadijskog (haridžijskog) tumačenja Kur'ana, i dr. (Adilović, 2003: 32; Halilović, 2005: 257)

Veoma opsežnu studiju o tefsiru sekti nastalih u okrilju islama, uz vrlo utemeljenu kritiku njihovog tumačenja Kur'ana, napisao je istaknuti savremeni muslimanski učenjak iz Egipta, prof. dr. Muhammed Husejn Adh-Dhahabi u svom kapitalnom djelu *At-Tafsīr wa al-mufasīrūn*, posvetivši toj problematici vrlo opširan prostor u navedenom djelu. (Vidjeti navedeno djelo: I/363-482; II/3-336) U nastavku, nakon kraćeg osvrtu na naučnički ugled imama Abu Bakra ar-Razija al-Džassasa, razmatraju se odgovori koje je pružio ovaj znameniti islamski učenjak u raspravi sa sektama haridžija i šiija.

Ulemanski ugled imama Al-Džassasa

Abu Bakr ar-Razi al-Džassas spada među istaknute islamske učenjake. Živio je u 4. hidžretskom stoljeću, tj. 10. stoljeću gregorijanskog kalendara. Rođen je 305, a umro 370. godine po Hidžri (odgovara 917–980. godina po Isau, a.s.). Autor je brojnih djela, a najpoznatiji je po svom tefsiru *Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, u kojem je prokomentarisao Kur'an časni s posebnim osvrtom na ajete koji se tiču propisa (*al-ahkām*), shodno metodologiji hanefijske pravne škole. To njegovo djelo je, zapravo, jedini kompletni tefsir takve vrste, koji je ostao sačuvan u okrilju hanefijskog mezheba.

Svojom erudicijom i naučnim dignitetom imam Al-Džassas je nadišao granice vremena u kojem je živio jer se njegova djela, i danas, nakon što je prošlo više od hiljadu godina od njegove smrti, smatraju veoma važnom literaturom u više islamskih znanstvenih oblasti, posebno u području

tefsira (tumačenja Kur'ana), fikha – šerijatskog prava i njegove metodologije (*usul al-fiqh*). Zapravo, posebno važne zasluge ovom svestranom učenjaku pripadaju u domenu očuvanja i afirmacije hanefijske pravne škole, koja ima najveći broj pripadnika među današnjim muslimanima u svijetu. I muslimani ovih naših balkanskih i istočnoevropskih područja su, također, sljedbenici hanefijskoga mezheba.

Al-Džassas je imao zavidan ugled među vodećim učenjacima uopće, a posebno među ulemom hanefijskoga pravnog učenja (mezheba). Dokaz tome riječi su učenjaka historičara kojim su ga opisivali. Dobio je nekoliko nadimaka i naučnih zvanja, kojima se izražavaju atributi kakvi se daju samo najuglednijim učenjacima. Navest ćemo samo nekoliko primjera.

Istaknuti historičar i biograf Šemsuddin Adh-Dhahabi (umro 748. po H./1374) za njega je rekao da je “prvak, erudit, muftija i muddžtehid, učenjak Iraka, Ahmad ibn ‘Ali ar-Razi al-Hanafi, autor brojnih spisa...” (Adh-Dhahabi, 1983: XVI/340). Ovo svjedočenje samo je za sebe dovoljno da dočara razinu Al-Džassasovoga naučničkog ugleda, imajući u vidu da je imam Adh-Dhahabi bio pouzdan, kritičan, dalekovid i precizan historičar, koji je strogo vagao riječi korištene prilikom opisanja učenjaka. On je ubrojao Al-Džassasa među velike znalce hadiske nauke, o kojima je sastavio bibliografski leksikon pod naslovom *Tadhkira al-huffaz*. Uz to je za njega, u enciklopedijskom djelu *Tarikh al-islam*, ustvrdio da je iznimno dobro znao hadis i njegove discipline, rekavši: “Njegova pisana djela dokazuju da je napamet naučio veoma mnogo hadisa i iznimno dobro ih razumijevao.” (Adh-Dhahabi, n.d. III/959; Adh-Dhahabi, 1989: 342)

Tu su i brojna druga svjedočenja velikih islamskih učenjaka, koja govore o opsegu Al-Džassasovoga naučničkog ugleda. Ono što može biti posebno zanimljivo jeste to što se svjedočenja ne svode na učenjake koji su dolazili nakon vremena u kojem je živio Al-Džassas, već možemo naći i njegove savremenike koji mu posvjedočuju naučnički ugled, ponekad uprkos razilaženju u pogledu slijeđenja pravne škole, koje je među savremenici znalo biti razlog međusobnih netrpeljivosti i zavisti. Tako je, npr., imam Al-Abhari (umro 375. po H./985), prvak malikijskoga pravnog naučavanja u svoje vrijeme, poznat po krutoj privrženosti svoje mezhebu, kad je Al-Džassasa preporučivao halifi za položaj vrhovnoga kadije, obrazložio taj prijedlog riječima: “Njega vam preporučujem, jer mu ja ne poznajem ravnoga.” (Halilović, 2004: 61)

Poznati učenjak iz područja hadiskih i drugih islamskih nauka u 14. hidžretskom stoljeću Muhammad Zahid al-Kawthari (umro 1371. po H./1951)⁶ o Al-Džassasu se veoma pohvalno izrazio, kazavši: “Hafiz i prvak, Al-Džassas, bio je vodeći učenjak u fikhu i hadisu. Veoma uspješno se pozivao na hadise koje su sabrali Abu Dawud, Ibn Abu Šayba, Abdurrazzaq, At-Tayalisi, sjećajući se iz lanca predaje onog šta poželi, o temi koju poželi. Njegovo je djelo *Al-Fusūl fi al-usūl*. Njegovi su i komentari na At-Tahawijevo djelo *Al-Muhtasar* i Aš-Šaybanijevo djelo *Al-Džāmi’ al-kabīr*. Njegova knjiga *Ahkām al-Qur’ān* djelo je koje dokazuje autorovu nedostižnu zrelost i kompetentnost u području poznavanja prenosilaca tradicije, što naročito dolazi do izražaja kada je riječ o iznošenju argumenata u pitanjima gdje dolazi do razilaženja.” (Az-Zayla’i, n.d. I/44)

Historijska i biografska literatura krcata je riječima kojima se Al-Džassas opisuje po zrelosti i izvrsnosti u raznim islamskim naukama, naročito u fikhu, usulu, tefsiru i hadisu,⁷ što je bilo razlog da mu tragaoci za znanjem i zaljubljenici u nauku hrle sa svih strana da uče vođeni njegovim umijećem. O tome je dosta zapisano u brojnim izvorima, a mi ćemo navesti sljedeće:

U djelu *Al-Bidāya wa an-nihāya* stoji da je Al-Džassas “fakih, prvak Abu Hanifinog naučavanja, vodeća ličnost hanefijske škole, kojoj su tragaoci za naukom dolazili sa svih strana.” (Ibn Kathir, 1988: XI/297). U *Al-Muntazamu* se navodi da je “fakih, najveći autoritet svog vremena, poznat po povučenosti i pobožnosti. U mladosti je došao u Bagdad i fikh izučavao kod Abu al-Hasana al-Karhija. Fikh je trajno izučavao dok u njemu nije dostigao primat, po osnovu kojeg su mnogi dolazili da pred njim uče.” Gotovo isti tekst je zapisan i u djelu *Tarīkh Bagdad*.

⁶ Muhammed Zahid ibn al-Hasan ibn ‘Ali al-Kawthari – istaknuti učenjak hanefijskog mezheba. Izučavao je hadis, književnost i genealogiju. Bio je član Vrhovnog vjerskog vijeća u Osmanlijskoj državi, u posljednjim godinama njenog postojanja. Nakon Ataturkovog prevrata bio je zlostavljan, zbog čega je 1341. po H./1922. godine iz Turske odselio u Aleksandriju (Egipat). Jedno vrijeme se premještao između Egipta i Sirije. Nakon toga se nastanio u Kairu, gdje je i umro. Napisao je brojna djela, a pred njim je u Egiptu izučavao hadiske znanosti poznati savremeni stručnjak iz te oblasti, prof. dr. Abdulfattah Abu Gudda. (Az-Zirikli, 1990: VI/129)

⁷ Zato možemo vidjeti da ga autori klasifikacijskih djela ubrajaju među aktere različitih nauka. Biografije o njemu, svrstavajući ga među aktere različitih nauka, napisali su: Aš-Širazi, *Tabaqat al-fuqaha*, 144; Al-Maragi, *Tabaqat al-usuliyyin*, I/203-205; Adh-Dhahabi, *Tadhkira al-huffaz*, III/959; Ad-Dawudi, *Tabaqat al-mufassirin*, 55; dr. Adh-Dhahabi, *At-Tafsir wa al-mufassirin*, II/438, koji kaže da je Al-Džassas bio “jedan od najboljih i najznaменitijih učenjaka”.

(Ibn al-Džawzi, 1992: XIV/277; Al-Khatib al-Bagdadi, n.d. IV/314).

U djelu *Al-Džawāhir al-mudiyya* piše: “Znameniti prvak, poznat kao Al-Džassas (...), držao je u Bagdadu katedru za redovnu nastavu, dolazili su mu polaznici nastave iz svih krajeva.” (Al-Quraši, 1992: I/477-479)

U djelu *Al-Kāmil* se navodi: “Ahmad ibn ‘Ali ar-Razi, prvak među fakihima hanefijskog naučavanja u svoje vrijeme” (Ibn al-Athir, 1885: IX/9), a u *Tabaqāt al-fuqāha* se spominje sljedeće: “S njim se završava liderstvo hanefijskog naučavanja u Bagdadu. Pred njim su učili drugi akteri ovoga pravnog učenja.” (Aš-Širazi, 1970: 144)

Djelo *Tarādžim ar-ridžāl* bilježi: “Ni prije ni poslije njega nije bilo učenjaka tako pobožnoga, povučenoga i predanog pisanju”, dok *Mu’džam al-mu’allifin* nadopunjuje pa ističe da je on bio “fakih i mudžtehīd. Za mladosti je došao u Bagdad, tu učio, obogatio se znanjem i nastavu držao mnogim istaknutim pravnicima (fakihima).” (Kahhala, 1957: II/7)

Sve ove riječi, nesumnjivo, potvrđuju zavidan naučnički rang koji je bio dostigao ovaj učenjak. Ugled je krunisao time što je držao katedru koja je ostala iza učitelja, dotadašnjeg prvaka hanefijskoga pravnog naučavanja Abu al-Hasana al-Karhija, preuzevši je nakon povratka iz Nejsabura, te vodeći je, uz davanje fetvi, bez konkurencije u tome.

Onaj ko pažljivo čita djelo *Ahkām al-Qur’ān* odmah će primijetiti širinu Al-Džassasove naobrazbe i njegovog naučničkog ugleda budući da ni ovo djelo nije isključivo fikhskog karaktera. Premda fikih i njegove odredbe predstavljaju najvažnije teme, Al-Džassas u sklopu istraživanja često dotakne i pitanja na osnovu kojih se možemo zadiviti širini njegovih uvida u različite nauke. Opsežnu studiju o naučničkom ugledu imama Al-Džassasa i njegovog mjesta među pripadnicima hanefijske škole autor ovog rada objavio je u Zborniku radova Fakulteta za islamske studije u Novom Pazaru, 2012. godine.

Al-Džassasova rasprava s haridžijama

Imam Al-Džassas bio je dobar poznavalac sekti koje su nastale u okrilju islama i njihovih naučavanja, kao što je znao i opasnost od šutnje pred njihovim zabludama, koje mogu stvoriti smutnju među muslimanima i nanijeti štetu izvornom islamskom učenju. Zato je u svome tefsirskom djelu *Ahkām al-Qur’ān* uputio prigovor njihovim brojnim iskrivljenim naučavanjima, koristeći pritom različite dokaze

i argumente. Na stranicama tog svog kapitalnog tefsirkog djela, koje se smatra najpoznatijim tefsirum hanefijske provenijencije, dao je vrlo utemeljene odgovore na glavna sektaška učenja koja su bila poznata u njegovo vrijeme, a to su: *džebrije*, *kaderije*, *mušebbihe*, *haridžije* i *šiije*. U redovima koji slijede izložit ćemo obrasce njegovih odgovora sljedbenicima dviju sekti: haridžija i šija. Ti odgovori uvjerljivo govore o tome koliku važnost je pridavao toj tematici ovaj istaknuti islamski učenjak hanefijske provenijencije.

Haridžije (*al-khawaridž*) naziv je za svakoga ko je izašao iz slijeđenja pravog imama/halife za čije predvodništvo postoji usaglašenost većine. Pod nazivom *haridžije* ovdje se podrazumijeva ona grupa koja se odvojila od 'Alija ibn Abu Taliba u Bici na Sifinu, odbivši nagodbu s protivnicima. Poznati su pod različitim nazivima, jer su se kasnije razgranali u dvadesetak grupa. Sve su saglasne o pitanju odricanja od Alije i Osmana, r.a., koje proglašavaju otpadnicima, i to smatraju ibadetom (pokornošću Bogu). Razlaz s imamom, ukoliko prekrši sunnet, smatraju obavezom. Svaki teži grijeh izjednačavaju s nevjerovanjem. Smatraju da će Allah počinioce velikih grijeha kazniti vječnom patnjom. Svi tvrde da je Kur'an stvoren i da se imamet ne svodi samo na Kurejšije ako su i drugi toga dostojni. U pogledu zagrobnog života imaju stajalište mu'tezilija. (Al-Bagdadi, n.d.: 24,72; Aš-Šahrastani, 1995: I/84-100; Al-Aš'ari, 1976 :16).

Kao što je naprijed istaknuto, Al-Džassas je *haridžije* smatrao grupom koja je jasno ispoljavala griješenje (*al-fisq*), usljed čega ne treba konsultovati njihove stavove o postizanju konsenzusa. Svoj stav o haridžijama, kao i o drugim zalutalim grupama, Al-Džassas je odredio odgovarajući na potencijalni prigovor, u sklopu komentara riječi Uzvišenoga: *Oni u Allaha i u onaj svijet vjeruju i traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćaju i jedva čekaju da učine dobročinstvo. Oni su čestiti* (Ali 'Imrān, 114), kad kaže: "Ako bi neko pitao: Treba li sve pokuđeno iz vjerovanja sljedbenika iskvarenih naučavanja otklanjati, kao što se postupa i s ostalim pokuđenim postupcima?, odgovaramo mu: 'Onoga ko druge poziva u to šta zagovara, dovodeći ih nejasnoćama u zabludu, treba spriječiti čim god je moguće, a onog ko je u to lično ubijeđen, ali druge ne poziva iznoseći svoje navodne dokaze, za koga se vidi da ne poziva na oružje protiv pravovjernih, ali ima sljedbenike koje je odvratio od vođe (*imam*), samo ako u to što zagovara poziva spreman na oružanu borbu, treba shvatiti kao silnika

protiv kakvog je Allah zapovijedio da se borimo, sve dok se ne vrati onom što Uzvišeni Allah zapovijeda.’

Za Alija, r.a., se prenosi da je stajao na minberu u Kufi i držao hutbu kad su mu *haridžije* sa strane dobacile: ‘Samo Allah može suditi!’ Tada je ‘Ali zastao i uzvratilo: ‘To je istina kojom se želi smutnja! Njima mi ne možemo uskratiti troje. Ne možemo im zabraniti udio u ratnom plijenu (*al-fay*)’ sve dok s nama učestvuju u borbi. Ne možemo im zabraniti ni džamije da u njima spominju Allahovo ime, a nije ispravno ni da se borimo protiv njih sve dok se ne budu borili protiv nas!’ Rekao je da se protiv njih ne treba boriti dok oni ne krenu u napad. Također, Ali je pokušao da sa njima razgovara dok je odsjedao na Haruri. Uvjeravao ih je dok se neki nisu vratili. To je princip u vezi i s drugima koji su se povelili za iskrivljenim naučavanjima. Ako se nisu odvojili, ne pozivaju u svoje naučavanje, javno ga ne propagiraju, protiv njih se ne treba oružjem boriti. Bit će im omogućeno da ostanu pri svojim stavovima, ukoliko im naučavanje nije otvoreno nevjerništvo (*kufr*).” (Al-Džassas, 1994: II/45, 46)

Sažet odgovor *haridžijama* Al-Džassas je pružio i komentarom riječi Uzvišenoga: *A oni koji ne sude prema onom što je Allah objavio, oni su pravi nevjernici (Al-Mā’ida, 44)* u kojem kaže: “Nije isključeno da se ovim imalo u vidu mušričko (mnogobožačko) krivovjerstvo i nijekanje, ili omalovažavanje blagodati bez nijekanja. Ako se time imalo u vidu nijekanje Allahovog suda ili suđenje po nekom drugom sudu uz tvrdnju da je to Allahov sud – to je krivovjerstvo s kojim se izlazi iz Ummeta. Ako je njegov akter musliman, time postaje otpadnik. Slično je na stranputici i onaj ko veli: ‘To se bilo uvriježilo kod Israilovih potomaka pa se i na nas prenijelo’, što znači da onaj ko zaniječe Allahov sud ili sudi po nekom drugom sudu uz tvrdnju da je to Allahov sud, postaje nevjernik, kao što su nevjernici postali i Israilovi potomci kad su tako postupili. Ako se time u vidu imalo omalovažavanje Allahovih blagodati, ono može biti i u vidu neiskazivanja zahvalnosti a da se one ne negiraju. Ko to počini, ne izlazi iz Ummeta. Prvi smisao je, nesumnjivo, priličniji da se nazove nevjerništvom po tome što se ne sudi prema onome što je Allah objavio. *Haridžije* su ovaj ajet tumačile kvalifikujući nevjernikom i onoga ko se odriče prosuđivanja po onom kako je Allah objavio, svejedno što to ne negira. Tako su oni nevjernikom proglasili svakoga ko prema Allahu krupno ili sitno pogriješi. Takav stav ih je odveo u krivovjerstvo i zabludu, jer su time i

Allahove vjerovjesnike kvalifikovali kao nevjernike zbog malih grijeha koje oni mogu počinuti.” (Al-Džassas, 1994: II/548, 549)

Rasprava sa šiijama

Prije negoli počnemo s iznošenjem obrazaca Al-Džassasove rasprave sa šiijama, smatramo uputnim ukratko pojasniti ko su, zapravo, sljedbenici ove sekte, kada je ona nastala i koji su glavni postulati njenoga vjerovanja. U vezi s tim, konsultovali smo klasičnu islamsku literaturu, u kojoj se govori o nastanku sekti u islamu. Tako se u djelima Aš-Šahrastanija i Al-Aš'arija, u vezi s ovom sektom, kaže sljedeće:

Šiije (ar. *aš-ši'a* ili *ši'atu 'Alij*) su oni koji posebno pristaju uz Alija ibn Abu Taliba, r.a., za kojeg tvrde da mu je tekstem i oporukom (javno ili tajno) u nasljedstvo ostavljen imamet i hilafet. Oni su uvjereni da imamet treba ostati u krugu Alijevog potomstva, a što se od toga odstupilo, to je zbog nepravde drugih i njegove skromnosti. Tvrde da imamet nije pitanje interesa, koje se popunjava općim izborom, već je temeljno pitanje, stub vjere, koje Poslanik nije trebao zanemariti, koje ne bi trebali rješavati obični smrtnici. Ujedinjuje ih stav o obaveznom imenovanju i određenju nasljednika Božijeg Poslanika, zatim vjerovanje u nepogrešivost vjerovjesnika i imama, koji su pošteđeni od grijeha i velikih i malih. Stav o nasljednoj vlasti zagovaraju riječima, djelom i uvjerenjem. U tome odstupaju samo neke *zejdiye*. Diješe se na mnogo podgrupa, a najpoznatije su: *kisaniye*, *zejdiye*, *imamije*, *gulat* i *ismailije*. (Aš-Šahrastani, 1995: I/106-146; Al-Aš'ari 1949: 65)

Ismailije (*al-isma'iliyya*), pojašnjava Aš-Šahrastani, ogranak su *šiija imamija*. On potom iznosi da je svim šiijama, osim *zejdiya*, svojstven stav da imam mora biti određen i da u vezi s tim postoji tekst (*yadžma'uhum al-qawl bi wudžub ta'yin al-imam wa at-tansis 'ala thalik*), jer pitanje *predvodništva* za njih nije samo pitanje od općeg interesa koje se rješava glasanjem, već jedno od temeljnih pitanja vjere. (Aš-Šahrastani, 1995: 106)

Nakon temeljitog proučavanja Al-Džassasovog tefsira postaje jasno da pitanje *šiizma* i onoga što iz toga proističe spada u red važnih akaidskih tema, usljed čega zauzima prvo mjesto na ljestvici Al-Džassasovih prioriternih interesovanja vezanih za sekte (*al-firaq*) u islamu, s pobudama da odgovori na njih. **Zato je uporno nastojao pružiti**

odgovor na tvrdnje raznih šijskih frakcija, da bi ih opovrgavao jasnim i detaljno razrađenim dokazima, pogotovo one tvrdnje o kojima su saglasne sve šijske grupe, a to su sljedeće dvije tvrdnje: 1. navodno postojanje teksta, tj. dokaza o određenju i postavljenju hazreti Alija za Poslanikovog halifu i nasljednika (*at-tansis ala al-khilafa*); 2. nepogrešivost imama (*'ismat al-aimma*).⁸ Al-Džassas je u odgovorima na njihove tvrdnje pokazao vještinu odličnog poznavaoaca ove tematike, dokazujući neutemeljenost šijskih uvjerenja metodom koja ne ostavlja prostora za bilo kakvu sumnju. U nastavku ćemo, na osnovu njegovog tefsira *Ahkam al-Qur'an*, iznijeti nekoliko primjera koji govore o tome kako je ovaj istaknuti učenjak tretirao ovu sektu, čiji sljedbenici i simpatizeri, posljednjih godina, pokušavaju da prošire svoj utjecaj i na prostorima Bosne i Hercegovine.

Prvi primjer. Na osnovu njega vidimo kako Al-Džassas pobija šijski dokaz koji govori da je Poslanik, s.a.v.s., navodno, lično odredio čovjeka koji će ga naslijediti u *predvođenju* (*al-imāma*), ali su to ashabi zatajili i sakrili. U komentaru riječi Uzvišenog Allaha: *Ko od vas u tom mjesecu bude kod kuće, neka ga u postu provede* (*Al-Baqara*, 185), Al-Džassas je zasnovao poglavlje pod naslovom *Poglavlje o tome kako se potvrđuje taj mjesec* (*Bāb kayfiyya šuhūd aš-šahr*), u kojem je razmotrio pitanje viđenja mladaka. Naveo je stavove fakiha raznih mezheba, između ostalih i tvrdnju hanefijskih pravnika da se “u vezi s viđenjem mladaka prihvata svjedočenje jednoga pravednog čovjeka ako na nebu ima naoblake. Ako nebo nije oblačno, prihvatit će se samo svjedočenje veće grupe čije obavještenje nam daje pouzdano znanje”. Nakon toga, Al-Džassas veli:

“Učenjaci našeg mezheba su bili na stanovištu da je, ako na nebu nema naoblake, potrebno svjedočenje veće grupe da bi svjedočenje

⁸ Ključna stvar koju vjeruju i zagovaraju većina šiija, te i sadašnje većinske šiije, tj. *isna ašerijje*, jeste bezgrješnost (*'ismet*) imama iz časnog Ehli-bejta, te vjerovanje da je Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve alihi ve sahabihi ve selleme, oporučio da njegov nasljednik bude hazreti Alija. To su dva ključna pitanja oko kojih se razilaze šiije i sunnije. Smatramo uputnim napomenuti da unutar šiizma, još od vremena ashaba koji su imali više simpatija prema hazreti Aliji, prisutan je jedan pravac koji je sada politički potpuno marginaliziran i o kojem se danas vrlo malo zna. Taj pravac je najbliži našem ehlišunnetskom vjerovanju i poimanju. Naime, šiije tog usmjerenja, kao i sunnije vjeruju i smatraju da Allahov Poslanik, s.a.v.s., nije odredio ko će ga naslijediti, niti da je ikom osim vjerovjesnika i poslanika svojstvena bezgrješnost. Jedan od istaknutih predstavnika toga mišljenja u šiizmu je ajetollah Al-Burqai, koji je bio školski kolega El-Homeinija i njegov savremenik. Nažalost, njegova djela su zabranjena u današnjem Iranu, u kojem većinu stanovništva čine šiije. O životnom putu i djelovanju Al-Burqajia pogledati web-portal: www.borqei.com/ar.

rezultiralo pouzdanim znanjem, jer je to *stroga dužnost (fard)*, za koju postoji opće interesovanje. Ljudi su obavezni obratiti pažnju na mladač. Kad bi jedna velika grupa posmatrala vedro nebo, sva usredsređena i željna da vidi, a mladač vidio samo mali broj njih, uprkos zdravom vidu i nepostojanju ikakvih smetnji kod ostalih, pa ako nas taj mali broj posmatrača obavijesti o viđenju, mimo svih ostalih, jasno bi nam bilo da oni griješe, da su umjesto mladača vidjeli privid, ili svjesno lažu, jer nije moguće da se to kod njih desi. To je ispravno načelo (*asl sahih*) koje potvrđuje zdrav ljudski razum i na njemu je uspostavljeno cijelo zdanje šerijata. Pogrešno razumijevanje ovog načela za sobom povlači ogromnu štetu time što nevjernici dolaze do mogućnosti da unesu sumnju neupućenima i onima kojima nije jasno ono što smo o tom načelu rekli. Zato učenjaci našeg mezheba kažu: ‘Šerijatski propisi (*ahkām al-šari’a*) za kojima postoji opće interesovanje (tj. koji se tiču svih ljudi) ustanovljuju se na osnovu predaja koje prenosi velik broj ljudi, u čiju autentičnost nema nikakve sumnje. Utvrđivanje takvih propisa nedopustivo je na osnovu kazivanja pojedinaca (*akbār al-āhād*), kao što su predaje koje obavezuju onoga ko dodirne spolni organ ili suprugu da mora promijeniti abdest. Slično je i sa predajom u kojoj se nalaže onome ko (po)jede meso koje je dodirнула vatra da se mora iznova abdestiti.’ Učenjaci dalje kažu: ‘Ako je to, i slične pojave, nešto opće, što se tiče svih, očekivano je da odredba Uzvišenog Allaha o njemu bude iskazana putem Božanskog upliva (*at-tawqif*) tako što će to Poslanik, s.a.v.s., svima saopćiti. Ukoliko su to svi znali, nemoguće je da su svi predaju zanemarili, da bi se ona svela samo na to šta pojedinac od pojedinca prenosi, pogotovo ako je prenošenje bilo obaveza onih koji su trebali biti njeni izvršioci. Apsolutno nije bilo moguće da se zagubi nešto što je počivalo na takvim dokazima. Zato mi iz toga svega saznajemo da nije postojala Vjerovjesnikova, s.a.v.s., oporuka o tome i sličnim stvarima.’”

Al-Džassas u istom kontekstu dodaje: “Načelo o tome smo pojasnili u djelu *Usūl al-fiqh*, a zanemarivanje tog načela navelo je neke laskome da ustvrde da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., navodno lično odredio čovjeka koji će ga naslijediti u *predvođenju Ummeta*, ali su to ashabi zatajili i sakrili(!). Tako oni srljaju u zabludu i druge zavode, odbijajući brojne islamske propise, zagovarajući brojne neutemeljene sadržaje koji nemaju uporišta ni u predaji grupa ni pojedinaca, omogućavajući nevjernicima da u Šerijat unose ono što mu je neprimjereno, olakšavajući isma’ilijama i otpadnicima da slabe i neupućene pozivaju u mutne

radnje. **Predvodništvo (*al-imāma*) veoma je važno pitanje. Zato nije dopustivo da izvještavanje o njemu bude poznato tek pojedincima. Onaj ko bi to dozvolio, krenuo bi putem iskrivljavanja vjere, jer za svaku stvar može reći da je iz područja skrivenog (*al-maktūm*), poznatog samo pojedincima.** Dakle, onaj ko to odobrava neće biti u stanju potvrditi poslanstvo Vjerovjesnika, s.a.v.s., niti potvrditi autentičnost njegovih mudžiza, kao ni mudžiza drugih vjerovjesnika. To zbog toga što, ako bismo pretpostavili da su ashabi, unatoč brojnosti i silnoj želji da spoznaju istinu, mogli skrivati pitanje *imameta*, onda proizlazi da je moguće da su se oni dogovarali i u lažima, jer ako dozvolimo da su se složili u prikrivanju imama, onda su se mogli dogovoriti i da nešto slažu, jer ako je bilo moguće dogovoriti se o skrivanju oporuke o imametu, moguće je bilo dogovarati se i oko izmišljanja hadisa. To podrazumijeva da ne možemo biti sigurni da se oni koji obavještavaju o Poslanikovim mudžizama nisu dogovorili da lažno o tome prenesu, kao što su se dogovorili i o skrivanju imenovanja imama.

S druge strane, prenosioci Vjerovjesnikovih, s.a.v.s., mudžiza, kako tvrde sljedbenici ove zalutale grupe, jesu oni koji su poslije Vjerovjesnikove, s.a.v.s., smrti postali otpadnici i krivovjernici time što su navodno skrivali pitanje imama. Onih koji nisu otpali svega je pet ili šest, a kazivanje tek tolikog broja ne obavezuje autentičnim znanjem i na taj način se ne može potvrditi mudžiza. Kazivanje velikog broja prenosilaca je, s druge strane, kod njih neprihvatljivo zbog mogućnosti da su se dogovorili da slažu, tako da se mogućnost predaje opet svodi na mali broj, usljed čega je nužno da se odbace Vjerovjesnikove mudžize i porekne njegovo poslanstvo.” (Al-Džassas, 1994: I/246, 247)

Drugi primjer pruža nam uvide u to kako Al-Džassas neutemeljenim proglašava uvjerenje šiitskih grupa o *nepogrešivosti* njihovih imama. U sklopu komentara riječi Uzvišenoga, iz ajeta o dugovanju: ... *koje kao svjedoke prihvatite* (*Al-Baqara*, 282), dok razmatra pitanje provjeravanja svjedoka, navodi da svjedoci prema propisu ovog ajeta trebaju biti takvi *kavi se mogu prihvatiti*, kakve treba krasiti pravednost. Nakon toga navodi dokaze da se prosudba o pravednosti svjedoka zasniva na pretežnom mišljenju pa kaže:

“Samim tim što nam je Allah naredio da provjeravamo kazivanja grješnika, obavezao nas je da prihvatamo svjedočenja pravednih, onih kakvi se mogu prihvatiti. Griješenje se jasno prepoznaje, a za pravednost se zna samo na osnovu uvjerljivih okolnosti. Međutim, znamo da se ona temelji na preovlađujućem utisku, po onome što se kod svjedoka

pokazuje kao poštenje, iskrenost u govoru i povjerljivost. Iako se ona temelji na preovlađujućem utisku, to je jedan vid pouzdanog znanja, kao kad Uzvišeni kaže za iseljenice: *...pa ako se uvjerite da su vjernice, onda ih ne vraćajte nevjernicima* (Al-Mumtahina, 10), gdje se radi o uvidu na temelju onoga što se pokazuje, a ne na temelju pravog stanja. Tako je i s pravednošću svjedoka, u koju se uvid stiže na temelju onoga što se manifestuje, a ne na temelju onoga što je nevidljivo i što ne zna niko osim Uzvišenog Allaha.

To je jedno važno načelo dokazivanja ispravnosti stava nastalog kao rezultat idžtihada o novonastalim slučajevima, jer je svjedočenje jedno od obilježja vjere kao i zemaljskih poslova. Ono ima veze s interesima ljudi, njihovim dokumentima, definisanjem njihovih prava, imovinom, krvnim srodstvom, deliktima i bračnim životom. Ono se zasniva na preovlađujućem utisku i pretežnom mišljenju, jer niko nije u stanju prosuditi o svjedočenju svjedoka na osnovu znanja o stvarnom stanju. To dokazuje neutemeljenost tvrdnji o ssevremenoj nepogrešivosti imama. Insistiranje onoga ko to dokazuje time što sve vezano za vjeru treba počivati na onome što je obuhvaćeno znanjem o stvarnom stanju, a ne na preovlađujućem utisku i pretežnom mišljenju, uvjetuje da imama krasi osobina s kojom može znati je li svjedočenje pogrešno ili tačno, jer proizlazi da, kako šiije tvrde, svjedočenje svjedoka ne bi trebalo prihvatati osim ako su nepogrešivi, sigurni od pogreške. Imajući u vidu da je Uzvišeni Allah naredio da se prihvata svjedočenje svjedoka takvih kakvi se mogu prihvatiti na temelju važećih okolnosti, a ne na temelju znanja o stvarnom stanju i onom što nije vidljivo, uz pretpostavku da se može slagati ili pogriješiti, potvrđuje se neutemeljenost načela na kojem šiije zasnivaju to određenje. Ako bi rekli: 'Imam i iz lažnog iskaza zna je li svjedočenje istinito', odgovaramo im: 'Svjedočenje svjedoka (u tom slučaju) ne bi trebao slušati niko osim imama. Onda bi imamu trebao i kadija i sekretar njegovog ranga u pogledu nepogrešivosti i uvida u nepoznato iz svjedočenja. Svi imamovi saradnici bi trebali biti nepogrešivi, čisti od pogreške u svemu što je vezano za prosudbe o stvarima koje se tiču vjere, pa, ukoliko je dopušteno da imam ima sudije, svjedoke i saradnike bez takvih osobina, time se jasno potvrđuje dopuštenost da se mnoga pitanja koja se tiču vjere zasnivaju na pretežnom mišljenju i preovlađujućem utisku.' (Al-Džassas, 1994: I/616)

Treći primjer. U ovom primjeru Al-Džassas također raspravlja sa šiijama i pobija njihov navodni dokaz koji se tiče imama i njihove

nepogrešivosti. Ta rasprava je došla u sklopu tumačenja ajeta: *O vjernici, pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim. Ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku (An-Nisā', 59.)*, u kojem najprije iznosi predaje prethodnika o razumijevanju ovog ajeta. U nekim predajama stoji da se riječima *predstavnicima vašim* misli na učenjake (naročito učenjake fikha), a u drugim da se misli na vladare. Al-Džassas je, međutim, te predaje spojio pretpostavivši da se u razumijevanju ajeta može raditi o svemu navedenom, jer formulacija sve to obuhvata budući da nas vladari u svemu predvode pa i u borbi protiv neprijatelja, a učenjaci nas vode kroz primjenu zakonskih propisa i raspoznavanje onog što je dozvoljeno od onoga šta je zabranjeno.

Al-Džassas u vezi s tim kaže: "Neki učenjaci su dokaz neutemeljenosti stava *rafidija*⁹ o imamet u potražili u riječima Uzvišenoga: *pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim*, na osnovu kojih se čini da riječi *i predstavnicima vašim* nisu lišene mogućnosti da znače učenjake, ili vladare, ili imama kojeg oni prizivaju. Međutim, ako se time podrazumijevaju učenjaci i vladari, neutemeljeno je da se podrazumijeva i imam. Učenjacima i vladarima je svojstvena mogućnost da pogriješe, zaborave ili nešto zamijene, a nama je ipak naređeno da im se pokoravamo. To nemogućim čini načelo vezano za imama da je nepogrešiv, da mu nije svojstvena mogućnost da pogriješi, zaboravi ili nešto zamijeni. Prema tome, nije moguće da se ovim ajetom mislilo na imama, jer se u sklopu ajeta kaže: *Ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku.*

Ako je imam onaj kome se treba pokoravati, on bi morao pružati odgovore i razrješavati sporove. Ako je naređeno da se sporovi i ekscesi razrješavaju obraćanjem Kur'anu i sunnetu, a ne imamu, to dokazuje da je njihov stav o imamet neutemeljen jer bi, da je obavezna pokornost imamu, bilo rečeno: 'Obratite se imamu', jer je za njih imam taj čije se tumačenje Kur'ana i sunneta uvažava. Ako je zapovijedena pokornost vladarima i učenjacima te da se u rješavanju sporova obraćamo Kur'anu i sunnetu, a ne imamu, time se potvrđuje da se ne propisuje pokornost imamu u prosuđivanju o spornim situacijama, već da na

⁹ *Rafidije* (ar. *ar-rafida*) je jedan od naziva za šiije. Istaknuti islamski učenjak, erudit i mufessir Al-Fahr ar-Razi je kazao: "Rafidijama su nazvani jer je Zejd ibn 'Ali ibn al-Hasan ibn 'Ali ibn Abu Talib poveo vojsku u napad, a ona mu odbila poslušnost. S njim je tada ostalo svega 200 vojnika. Zejd ih je pitao: 'Ostavljate me (*rafadtumuni*)?', a oni su potvrdno odgovorili." (Al-Khatib ar-Razi, 1977: 77; As-Samiri, 1995: 26)

njih odgovor može dati svaki *fekīh*, na temelju analogije sa sličnim primjerima koji su riješeni prema porukama Kur'ana i sunneta.

Rafidije tvrde da se riječima Uzvišenoga: *i predstavnicima vašim* imao u vidu 'Ali ibn Abu Talib, r.a., što je iskrivljeno tumačenje budući da su *predstavnici (ulū al-amr)* grupa, a 'Ali ibn Abu Talib jedna osoba. Osim toga, zajednici je u Vjerovjesnikovo, s.a.v.s., vrijeme bila zapovijedena pokornost, a poznato je i da 'Ali ibn Abu Talib u Vjerovjesnikovo vrijeme nije bio imam. Time se potvrđuje da su *predstavnici* u Vjerovjesnikovo vrijeme bili namjesnici. Onima koje namjesnici predvode bila je zapovijedena pokornost sve dok ne bi zahtijevali da se čini ono što je grijeh (*al-ma'siya*). Isti je slučaj s obavezom njihovog slijedenja i pokornosti nakon Vjerovjesnikove smrti u svemu što nije grijeh." (Al-Džassas, 1994: II/265)

U Al-Džassasovom tefsiru ima još mnogo mjesta na kojima je detaljno i precizno odgovorio šijama i njihovim neutemeljenim stavovima. Pokazao je izuzetnu vještinu izvođenja dokaza i u sklopu odgovora na šijisko dopuštanje privremenog braka (*nikāh al-mut'a*), opširno polemizujući s njihovim tvrdnjama. Pobijanju te njihove nastranosti posvetio je cijelih deset stranica svog kapitalnog tefsirskog djela *Ahkām al-Qur'ān*. (Al-Džassas, 1994: II/184-195)

Zaključak

Na prethodnim stranicama moglo se vidjeti da je imam Al-Džassas bio odličan poznavalac sekti koje su nastale u okrilju islama i njihovih naučavanja. U svom kapitalnom tefsirskom djelu *Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, koji se smatra najpoznatijim tefsirom hanefijske pravne škole, on je praktično pokazao da islamski učenjaci ne smiju biti indolentni i šutjeti pred zabludama koje šire protagonisti sektaških učenja. Šutnja ulema u vezi s tim pitanjima pomaže širenju zabluda i jačanju sektaških učenja, a to, bez imalo dvojbe, može nanijeti veliku štetu islamu i muslimanima.

Muslimani Bosne i Hercegovine pripadnici su *ehli-sunneta vel-džema'ata* i sljedbenici jednog od najstarijih mezheba (pravnih škola) koji su nastali u islamu, a to je hanefijski mezheb. Već duže od pet stoljeća oni imaju svoju islamsku tradiciju i, upravo zbog toga, svako sektaško djelovanje na našim prostorima, nakon tako dugog perioda gdje islam egzistira na principima *ehli-sunneta vel-džema'ata*, uzrokuje pometnju i stvara nered među muslimanima ovih prostora, pa je zbog toga takvo

sektaško djelovanje neprihvatljivo. Odgovori koje je pružio Al-Džassas u svojim raspravama s haridžijama (kojima je danas najbliži pokret *tekfira*, tj. proglašavanje muslimana nevjernicima) i šiijama, čije prisustvo i brojne aktivnosti su evidentni na prostorima Bosne i Hercegovine, ti odgovori su utemeljeni u primarnim islamskim izvorima (Kur'anu i sunnetu), oni su racionalni i jasni, i kao takvi, mogu pomoći muslimanskoj ulemi i inteligenciji na planu očuvanja ehli-sunnetskog vjerovanja, hanefijskog mezheba i islamske tradicije na našim prostorima.

Literatura

- Al-Maqrizi (n.d.) *Al-Hutat*. Kairo: Muassasa al-Halabi.
- Al-Bagdadi, A. (n.d.) *Hizana al-adab wa lubb lubab al-'Arab*. Bagdad: Tab'atu-selefijje.
- Al-Buhari, M.I. (n.d.) *As-Sahih*. Kairo: Ladžna ihya' al-kutub as-sunna.
- Al-Džurdžani, A. (1932) *Dalail al-i'džaz*. Kairo: Dar al-manar, četvrto izdanje.
- Al-Džassas, E.B. (1994) *Ahkam al-Qur'an*. Bejrut: Dar al-kutub al-'ilmiyya, prvo izdanje.
- Al-Qaradawi, Y. (1999) *Kayf nata'amal ma'a al-Qur'an al-'azim*. Kairo: Dar aš-šuruq.
- Al-Qaradawi, Y. (2013) *Al-Bid'a fi ad-din, haqiqatuha wa asbabuha wa aqsamuha wa atharuha*. Kairo: Maktaba Wahba.
- As-Sujuti, Dž. (1967) *El-Itkan fi 'ulumi-l-Kur'an*. Kairo: Dar at-turath.
- As-Sallabi, A. M. (2008) *Fikr al-khawaridž wa aš-ši'ah fi mizan ahl as-sunna wa al-džama'ah*. Kairo: Dar Ibn Hazm
- At-Tirmizi, E.I. (n.d.) *As-Sunan*. Kairo: Matba'a Al-Halabi.
- Az-Zarkaši, B. (n.d.) *Al-Burhan fi 'ulum al-Qur'an*. Bejrut: Dar al-ma'rifa.
- Az-Zirikli, H. (1990) *Al-A'lam*. Bejrut: Dar al-'ilm li al-melayin, deveto izdanje.
- Az-Zayla'i, A. Y. (n.d.) *Nasb ar-raya li ahadith al-Hidaya*. Indija: Al-Madžlis al-ilmii fi al-Hind, predgovor napisao Muhammed Zahid al-Kawthari.
- Al-Aš'ari, E. H. (1976) *Al-Ibana 'an usul ad-diyana*. Kairo: Dar al-ansar.
- Al-Aš'ari, A. H. (1949) *Maqalat al-islamiyyin*. Kairo: Maktaba an-nahda al-misriyya.
- Al-Durdžani, A. M. (n.d.) *Kitab at-ta'rifat*. Kairo: Dar ar-rayyan li at-turath, priredio Ibrahim al-Abyari.
- Ar-Ragib al-Isfahani (1961) *Al-Mufradat fi garib al-Qur'an*. Kairo: Matba'a Al-Andžlu al-misriyya, priredio Muhammed Sayyid al-Kilani.
- Al-Bagdadi, A.Q. (n.d.) *Al-Farq bayn al-firaq*. Bejrut: Dar al-ma'rifa.
- Al-Šahrastani, A.F. (1995) *Al-Milal wa an-nihal*. Bejrut: Mu'assasa al-kutub ath-thaqafiyya.

- Aš-Širazi, A.I. (1070) *Tabaqat al-fuqaha'*. Bejrut: dar al-kutub al-'ilmiyya, priredio Ihsan Abbas.
- Al-Quraši, A. Q. (1992) *Al-Džawahir al-mudi'a fi tabaqat al-hanafiyya*. Drugo izdanje, bez mjesta izdanja, priredio Muhammed Abd al-Fattah Muhammed.
- Al-Khatib ar-Razi, M. U. (1977) *I'tiqadat firaq al-muslimin wa al-mušrikin*. Kairo: Maktaba al-kulliyyat al-azhariyya, priredili Taha Abdurrauf i Mustafa Hawari.
- Al-Khatib al-Bagdadi (n.d.) *Tarikh Bagdad*. Medina: Al-Maktaba as-salafiyya.
- As-Samiri, Dž. Z. (1995) *Qadaya ath-thawab wa al-'iqab bayn madaris al-islamiyyin*. Khartom: Ad-Dar as-sudaniyyali al-kutub.
- Adilović, A. (2003) *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
- Adh-Dhahabi, M.H. (n.d.) *At-Tafsir wa al-mufasirrun*. Kairo: Dar ihya' at-turath al-'arabi.
- Adh-Dhahabi, H. Š. (1983) *Siyar a'alam an-nubala'*. Bejrut: Muassasa ar-risala.
- Adh-Dhahabi, H. Š. (n.d.) *Tadhkira al-huffaz*. Bejrut: Dar ihya' at-turath al-'arabi.
- Adh-Dhahabi, H. Š. (1989) *Tarikh al-islam*. Dar al-kitab al-'arabi.
- Karić, E. (1997) *Uvod u tefsirske znanosti*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Ibn Hadžar, A. (1958) *Al-Isaba fi temyiz as-sahaba*. Kairo (Egipat).
- Ibn Kathir, A. F. (1988) *Al-Bidaya wa an-nihaya*. Bejrut.
- Ibn al-Athir (1885) *Al-Kamil fi at-tarikh*. Kairo (Egipat).
- Halilović, S. (1999) *At-Tafsir bi al-ma'thur – ahamiyyatuhu wa dawabituhu, dirasa tatbiqiyya fi sura An-Nisa'*. Kairo: Dar an-nešr li al-džami'at.
- Halilović, S. (2004) *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu – studija na primjeru Al-Džassasovog tefsira Ahkam al-Qur'an (Propisi Kur'ana)*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, izdavački centar Rijaseta islamske zajednice u BiH, s arapskog preveo dr. Mehmed Kico.
- Halilović, S. (2005) *Osnovi tefsira*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
- Halilović, S. (2008) *Al-Imam Abu Bakr ar-Razi al-Džassas wa manhadžuhu fi at-tafsir*. Kairo: Dar as-salam, drugo izdanje.
- Muslim, H. (1996) *As-Sahih bi šarh an-Nawawi*. Bejrut: Dar al-hajr, drugo izdanje.
- Rida, M. R. (1960) *Tafsir al-Manar*. Kairo, četvrto izdanje.
- Taš Kubri Zada, (n.d.) *Miftah as-sa'ada*. Matba'a al-Istiqlal, bez mjesta izdanja.
- Ibn al-Džawzi, A. F. (1992) *Al-Muntazam fi tarih al-umam wa al-muluk*. Bejrut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Klaić, B. (1990) *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kahhala, U. R. (1957) *Mu'džam al-mu'allifin*. Sirija. Matba'a at-taraqqi.

Safvet Halilović

THE DEBATE WITH THE KHARIJITES AND THE SHI'ITES IN
AL-JASSAS' HANAFI TAFSIR AHKĀM AL-QUR'ĀN

Abstract

Abu Bakr al-Razi al-Jassas holds a prominent position among the Islamic scholars in general and the scholars of the Hanafi school of Islamic law in particular. He wrote many works and is especially known by his tafsir Ahkām alQur'ān (Rules from the Qur'ān), an interpretation of the Noble Qur'ān with a particular emphasis on the verses related to rules (ayāt al-ahkām), in which he applied the methodology of the Hanafi school of law (al-madhab al-hanafi). This work is considered to be the only complete tafsir of that kind that has remained preserved in the Hanafi madhhab. With his scholarly excellence imam al-Jassas was ahead of his own era, the best proof of which is the fact that even nowadays, more than a thousand years after his death, his works are regarded as an extraordinarily important literature in several Islamic disciplines, especially in the exegesis of the Qur'ān ('ilm at-tafsir), Sharia law (al-fiqh) and its methodology (usūl al-fiqh). He is, therefore, greatly responsible for the recognition and preservation of the Hanafi madhhab, the law school with the greatest number of followers among Muslims today. Muslims of Bosnia-Herzegovina and the other Balkan regions are also followers of the Hanafi madhhab, so it is very important to familiarize oneself with this great man and his tafsir, the exegesis of the Qur'ān. This paper treats al-Jassas' debate with two sects from the early period of Islam, the Kharijites and the Shi'ites. In his capital work on the exegesis of the Qur'ān, Ahkām al Qur'ān, this scholar provided extensive answers and proved, having applied a thorough scholarly analysis, that sectarian approaches to the Qur'ān are absolutely wrong, as they, actually, constitute fallacies and deviations spread by the enemies of Islam. In addition, imam al-Jassas also emphasized that Muslim scholars must not stay silent to the fallacies spread by advocates of sectarian teachings, since the scholars' silence helps the spreading and strengthening of those fallacies, which can inflict a huge damage to Islam and Muslims. The referenced two sects that al-Jassas debated with in his tafsir are still present and active, and it is obvious that they have been disseminating their propaganda in our region as well. The paper stresses that every kind of sectarian activity in this region, in which Islam has existed on the principles of ahl al-sunna wa'l-jama'a (the people of the sunna and congregation) for half a millennium, may cause confusion and sow disorder among its Muslims and is, therefore, unacceptable. The answers that this famous Islamic scholar offered set a good example to Muslim intellectuals and scholars for opposing the sectarian approaches in the interpretation of the Qur'ān.

Keywords: al-Jassas, sects, exegesis/interpretation of the Qur'ān, Kharijites, Shi'ites

أ. د. صفوت خليلوفيمتش

المنقاش مع الخوارج والشيعة في التفسير الحنفي (أحكام القرآن للجصاص)

الخلاصة

يحتل أبو بكر الرازي الجصاص مكانة بارزة بين العلماء المسلمين بشكل عام، وبين علماء المذهب الحنفي بشكل خاص. إذ له مؤلفات عديدة، وهو مشهور بتفسيره أحكام القرآن، الذي يفسر فيه آيات الأحكام وفق منهج المذهب الحنفي. ويعتبر هذا العمل بالتفسير المتكامل من نوعه المحفوظ في المذهب الحنفي. ويتمتع الإمام الجصاص بسمعة ومكانة علمية مرموقة، فقد كان إمام عصره، وخير دليل على ذلك هو أن أعماله وبعد مضي ألف سنة من موته، إلى يومنا هذا ما زالت مهمة في كثير من العلوم الإسلامية، وخصوصاً في التفسير، والفقه، وأصول الفقه. وله مكانة خاصة لأجل خدماته التي قدمها في الحفاظ على المذهب الحنفي وتعزيزه، وهو المذهب الذي ينتمي إليه العدد الأكبر من المسلمين في العالم. ومنهم مسلمو البوسنة والهرسك ومناطق البلقان، ولذلك فإن التعريف بهذا العالم وتفسيره مهم جداً.

ويقدم هذا البحث المناقشة مع الفرقتين اللتين ظهرتتا في العصور الإسلامية الأولى: الخوارج والشيعة. وهذا العالم في تفسيره أحكام القرآن قدم إجابة شاملة، ومن خلال التحليل العلمي الدقيق بين بأن المنظور الطائفي للقرآن خاطئ، وتلك التعاليم تمثل خرافات ينشرها أعداء الإسلام.

وكذلك أشار الإمام الجصاص إلى أن العلماء المسلمين لا يجوز لهم الصمت أمام الخرافات التي تنشر من قبل المنتسبين إلى التعاليم الطائفية؛ لأن الصمت يساعد على نشر تلك الخرافات وتعزيزها، مما يمكن أن يضرب بالإسلام والمسلمين. والفرقتان المذكورتان اللتان ناقشهما الجصاص في تفسيره، موجودتان اليوم في العالم، ومن الملاحظ أنهما تنشران دعايتهما في هذه البلاد، بعد أن عاش الإسلام خمسمائة سنة على مبادئ أهل السنة والجماعة، وهذا التوجه يمكن أن يخلق مشكلة بين المسلمين في المنطقة، وبالتالي فهو غير مقبول. والأجوبة التي قدمها العالم الإسلامي الشهير تعدّ مثلاً للمفكرين والعلماء المسلمين في مجال مكافحة النهج الطائفي في تفسير القرآن. الكلمات الأساسية: الجصاص، الفرق، تفسير القرآن، الخوارج، الشيعة.